

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 391-405.
|| Geliş Tarihi-Received: 15.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 11.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1361090

Batı Grubu Ağızlarında Yükümlülük Kipliği

Deontic Modal in Western Group Dialects

Şerife SAZAK İBİŞ*

Öz

Kiplik ile ilgili çalışmalarda sıklıkla ele alınan yükümlülük, konuşmacı ve eylemi gerçekleştirecek kişinin arasındaki diyaloga göre birçok farklı anlamı barındıran bir konuyu kapsar. Bir milletin yaşayışını ele alan ve kültürümüze ait önemli izler taşıyan ağız metinleri, içinde yaşama dair tüm olasılıkları ve çeşitliliği ihtiva etmesi dolayısıyla dil incelemeleri bakımından büyük bir derlem meydana getirir. Dolayısıyla bu metinlerde, konuşma unsurları net olarak gözlemlenerek dildeki anlam çeşitliliğini ortaya koyulmuş olur. Anlam bilimi ile yakın bir ilişki içinde olan kiplik konusunun bir türünü oluşturan yükümlülük kavramı ağız metinlerinde ayrıntılarıyla incelenebilir. Bu çalışmanın amacı, Batı Grubu Ağızlarında (Afyonkarahisar Merkez Ağızı, Eskişehir İli Manav Ağızları, Eskişehir İli Yörük Ağızları, Dinar ve Evciler Yöresi Ağızı, Ankara İli Ağızları, Uşak İli Ağızları, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Bolu İli Ağızları, Karaman İli Ağızları ve Tarsus Ağızı) yükümlülük ifadesi içeren kiplik işaretleyicilerinin tespit edilerek sınıflandırılmasıdır. Bu bağlamda, metindeki tümcelerde geçen yükümlülük kipliği işaretleyicilerine ait unsurlar yorumlanmış ve bu unsurların çeşitliliği değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Ağız, Batı Grubu ağızları, yükümlülük, yükümlülük kipliği.

Abstract

Deontic, which is frequently discussed in studies on modality, covers a subject that has many different meanings depending on the dialogue between the speaker and the person who will perform the action. Dialect texts, which deal with the life of a nation and carry important traces of our culture, constitute a large corpus in terms of language studies, as they contain all the possibilities and diversity of life. Therefore, in these texts, the speech elements are clearly observed and the diversity of meaning in the language is revealed. The concept of deontic, which is a type of modality that is closely related to semantics, can be examined in detail in dialect texts. The aim of this study is to examine the dialects of the Western Group (Afyonkarahisar Central Dialect, Eskişehir Province Manav Dialects, Eskişehir Province Yörük Dialects, Dinar and Evciler Region Dialects, Ankara Province Dialects, Uşak Province Dialects, Nevşehir and its Region Dialects, Bolu Province Dialects, Karaman Province Dialects and Tarsus Dialect) is the identification and classification of modal markers containing the expression of deontic. In this context, the elements of deontic modality markers in the sentences in the text were interpreted and the diversity of these elements was evaluated.

Keywords: Dialect, Western Group dialects, deontic, deontic modality.

* Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Anadolu OSB Meslek Yüksekokulu, Makine Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: ssazak@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9537-2103.

Giriş

Anlam bilimi ile sıkı bir ilişki içinde bulunan kiplik, metinleri oluşturan tümcelerde çeşitli birimler aracılığıyla ortaya çıkar. Tümceyi oluşturan sözlüksel ve biçimbirimsel işaretleyiciler, farklı anlamların oluşmasını sağlayarak bilgisellik, yükümlülük, ihtimal, emir, gereklilik vb. yapıları meydana getirir. Bu çalışmada dilin zenginliğini ortaya koyan ağız metinleri incelenerek yükümlülük ile ilgili işaretleyiciler tespit edilmiş ve bu işaretleyicilerin izlendiği örnek tümceler belirlenmiştir.

1. Yükümlülük Kipliği

Bireye çeşitli kurallar kapsamında bir yaptırım uygulama anlamı taşıyan yükümlülük, Türkçe ve yabancı alan yazında yapılan tanımlamalar doğrultusunda alt başlıklara ayrılmış ve bu bağlamda çeşitli görüş farklılıkları ile incelenen bir kiplik türüdür. İmer vd. (2011, s. 176) *kipliği bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi olarak aktarırken*, Boz (2015, s. 71) *eylemin dilek ve gerekliliğe bağlandığını, istenildiğini veya emredildiğini bildiren işletim olarak tanımlamıştır*.

Crystal (2008, s. 136) tarafından *deontic* madde başında yükümlülük, mantık bilimiyle ilişkilendirilerek ifadelerin doğruluğunu belirten bir terim olarak açıklanırken dil bilimsel açıdan ise gereklilik ve zorunluluğu bildiren eylemler olarak tanımlanmıştır. Buna ek olarak *“Araba hazır olmalı.”* ve *“Arabanın hazır olması zorunludur.”* tümceleri ile yükümlülük terimi örneklendirilmiştir. Nuyts (2006) yükümlülük kipliğini sözcede *manevi istenirliği* (moral desirability) gösteren bir gösterge olarak açıklamaktadır (Nuyts’tan aktaran Kamacı Gencer, 2018, s. 34).

Karabulut ve Kazanlar Ürkmez (2020, s. 82) ise yükümlülüğü *karşılıklı var olmayan güç dengesi ve yükümlülükler ışığında büyük oranda konuşurun istekleriyle ilişkilendirmişlerdir*. Yükümlülüğün *eylemin bir otorite tarafından görevli kılınan kişilerin uygulaması beklenen eylemlerin olasılığı ya da gerekliliği ile ilgili olduğunu* aktaran Erk Emeksiz (2008, s. 56), Türkçedeki bilgisellik ve yükümlülük kiplik işaretleyicilerini -Abil, -Ar, -mlş, -mAlI, -AcAk biçimbirimleri ile örneklendirerek şu açıklamaları yapmıştır:

“Emrah yarın gidebilir.

‘Emrah’ın gitmesine izin veriyorum’ eklentisi yükümlülük kipliğini (deontic modality) işaretler ve izin verme işlevini yerine getirir.”

Nordström (2010) yaptığı kiplik sınıflandırmasında yükümlülüğü, eylem kipliği alanına dâhil ederek incelemiştir. Palmer (2001) ve Von Wright (1951, s. 1-2), yükümlülük kipliğini *izin, zorunluluk* ve *emir* kipliği olarak üç türe ayırmışlardır.

Kamacı Gencer (2018, s. 60-65) ve Koşumcu (2023, s. 580), eserlerinde yükümlülük kipliğini; *izin, zorunluluk-gereklilik* ve *buyrum kiplikleri* şeklinde sınıflandırmışlardır. Arslan (2019, s. 630-633) ise yükümlülüğün *izin, zorunluluk, gereklilik, emir işlevlerinin yanında yasaklama, uyarı ve tavsiye kiplik anlamlarına da eserinde yer vermiştir*. Özgül (2023, s. 49-51) de yükümlülük kipliğini *izin, zorunluluk* ve *emir* olmak üzere üç başlıkta tetkik etmiştir.

Bu çalışmada yükümlülüğün alt ulamlarından gereklilik, zorunluluk, buyurum ve izin kiplikleri, işaretleyicileri ile birlikte incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Söz varlığı açısından zengin olan ağız metinlerinden örnekler alınarak yükümlülük işaretleyicileri ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konulan verilere göre bu metinlerin incelenmesi araştırmanın ilk amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın diğer bir

amacı ise ağız metinlerinde yükümlülük işaretleyicisi (sözlüksel ve biçimbirimsel) içeren tümceler belirlenerek bu işaretleyicilerin hangi yapılarda görüldüğünü tespit etmektir.

Yöntem

Bu çalışmada yükümlülük işaretleyicilerinin Batı Grubu ağızlarında nasıl bir görünüm sergilediği belirlenmiştir. Batı Grubu Ağızlarından on ağız (Afyon Merkez Ağızı, Eskişehir İli Manav Ağızı, Eskişehir İli Yörük Ağızı, Dinar ve Evciler Yöresi Ağızı, Ankara İli Ağızı, Uşak İli Ağızı, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Bursa İli Ağızı, Karaman İli Ağızı ve Tarsus Ağızı) seçilerek örneklem grubu seçilmiştir. Bu ağızlardaki yükümlülük kipliği işaretleyicileri görülen tümceler farklı başlıklara dâhil edilerek incelenmiştir. Her başlığın altında yükümlülük kipliği işaretleyicilerini belirten yapılar koyu yazı tipi ile işaretlenerek bütüncül olarak ele alınmıştır. Değerlendirme yapılırken yükümlülük kipliği işaretleyicilerini oluşturan sözlüksel ve biçimbirimsel yapılar göz önünde bulundurularak araştırma verilerinin analizi ortaya konulmuştur.

2. Batı Grubu Ağızlarında Yükümlülük Kipliği İşaretleyicileri

Karahan (1996, s. 1-2); eserinde ağızları ses, şekil ve söz dizimine göre Doğu, Kuzeydoğu ve Batı Grubu ağız gruplarına ayırmıştır. Bu çalışmada Karahan'ın sınıflandırması esas alınmış ve Batı Grubu ağızlarından Afyon Merkez Ağızı, Eskişehir İli Manav Ağızı, Eskişehir İli Yörük Ağızı, Dinar ve Evciler Yöresi Ağızı, Ankara İli Ağızı, Uşak İli Ağızı, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Bursa İli Ağızı, Karaman İli Ağızı ve Tarsus Ağızı yükümlülük kipliği işaretleyicileri bakımından incelenmiştir.

2.1. Gereklilik

Konuşucunun dinleyiciye bir eylemi gerçekleştirmesi için söylediği ifadeler, o eylemin gerçekleştirilmesini lüzumlu kılıyorsa gereklik yapısı ortaya çıkmış olur. Kamacı Gencer (2022, s. 798-800), gereklik ve zorunluluk arasında bir anlam bulanıklığı olduğunu ifade etmiş ve bu bulanıklığın bağlam unsuru göz önüne alındığında giderilebileceği fikrini aktarmıştır. Bu doğrultuda kurulan tümcelerde birey unsurunun gereklik anlamını belirlediğini dile getirmiştir. Çetin (2011, s. 21), eserinde gerekliği *düşük gereklik (gereklik) ve yüksek gereklik (zorunluluk)* olarak iki kısma ayırmıştır. Corcu Gül (2005, s. 15; 2006, s. 109) ise gerekliği *ideal merkezli, olağan merkezli ve kişisel inanç ve görüş, istek* olarak sınıflandırmış ve böylelikle gerekliğin ortaya çıktığı durumları dile getirmiştir.

Gerekliği katılımcı içi ve katılımcı dışı olmak üzere iki başlıkta inceleyen Van der Auwera ve Plungian (1998), katılımcı içi gerekliği gereksinim, katılımcı dışı gerekliği ise yükümsel ve yükümsel olmayan gereklik biçiminde sınıflandırmıştır.

Bu çalışmada da yukarıdaki görüşler doğrultusunda bireyin isteğine göre şekillenen ve bireyi eylemi gerçekleştirmeye zorlamayan bağlamda kurulan tümceler, gereklik kipliği olarak değerlendirilmiştir.

2.1.1. Sözlüksel Gereklik İşaretleyicileri

i. gerek

Tümcelerde "icap etme" anlamını karşılayan gerek sözcüğü, sözlüksel gereklik işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. Erk Emeksiz (2008, s. 60), gerek sözcüğünün Türkçedeki en eski kip eylemi olduğunu belirtmiştir.

Ağız çalışması yapılırken halk ile kurulan iletişimde elde edilen tümcelerde günlük yaşam konularından söz edilmiştir. Dolayısıyla bu konuların uygulanma

noktasında herhangi bir zorunluluk ve yaptırımdan söz edilemeyeceği için *gerek* sözcüğü tümcelerde gereklilik ulamını oluşturmuştur.

1. az çok, öğretmeniň çok disiplinli olması **gerekir** (KİA, M001/40)
2. başka da bi, onu bilmeyom ben yani şimdi, kök herâlda yörüe dayanması **gerekir**. (KİA, M040/35)
3. dimişler gidelim dē divleniň gayasını halbıkı ne üzerine **gerek?** (KİA, M104/150)
4. yābmā gāred'idēsin yāni bir'aydır otuz kırk gündən beri ācız desek **gerek** kēndimiz (BİA, 83/33)
5. elli yedi sene ōsa **gerek** elli bīrde düğün yāpdım ben hndān sōna görmedig'allāha (BİA, 121/45)
6. ətmişlē hrdan ōle tāhmin'ediyōmkun yörüklēn sāncāna gālībā alāddin kēykubād dēse **gerek** (BİA, 36/10)

ii. illa ~ illaki

Günlük yaşamdan bahsedilen aşağıdaki tümcelerde kullanılan *illa* sözcüğü tümcelerde gereklilik ifadesini meydana getirmiştir.

1. oynıyannara bakıp da otu evinde gözölce a ah **illaki** o oynıyannara düncülere bakārdık gider gış hiç yazın dün yapmazdığ (EİYA, I/28/91)
2. bōle bi gidene bi a.. bōle giden adama yönünden yollardı bōle **illā** ona yemek yidiridi (EİMA, I/115.43)
3. la baba olmaz didkg emme, yoğ olacağ **illā**. (AİA, 96/10)

iii. kati ~ katiyen

Aşağıdaki tümcelerde ahlaki, genel dünya görüşü, alışkanlık vb. içsel otoritelerden kaynaklı kullanılan *kati* sözcüğü, tümcelerde gereklilik ifadesi meydana getirmiştir.

1. ğadın diyor ku ben ğatiyen saña **ğati** sūretde bōle bi şī olamaS, yapmam da diyo. (AİA, 78/18)
2. ğadın diyo ku itmeñ diyo ben dünyā ve āhoret kimsiye **ğatiyen** ırzımı teslim itmeme, ölürüm de onuñ uçun. (AİA, 78/44)
3. ben kimsēye **ğatiyĠn** ğarāmet ne çalmam, çalan ossa bile bunu yaPmañ derim. (AİA, 100/42)

iv. kesinlikle

Tümcelerde birey kaynaklı bir otorite söz konusu olduğu için tümcelerde gereklilik ifadesi mevcuttur.

1. adam ara ra giriyor, ne oluyor, yā adam **kesinlikle** ğabul itmiyor. (KİA, M104/75)
2. benim işim bitdi **kesinlikle** bāĶ çocuklukdan Ķörku Ķālmış çekiniyom yā domuzdan (BİA, 97/25)
3. **kesinlikle** çekinmem hālbugu domuz hndan çok tēlikeli (BİA, 97/26)

v. lazım

Tümcelerde atasözleri ve doğal yaşama ait çeşitli unsurlardan bahsedilmiştir. Bu bağlamda bireyin tercihleri belirleyicilik üstlendiği için tümcelerde geçen *lazım* sözcüğü gereklilik anlamını oluşturmuştur.

1. asıl çok önemlidir yâni, bu atasözü asıl yâni ē kişiniñ çıkış noktasına tâgîb_ilmek **lâzim**. (AİA, 52/132)
2. adam gazmayı kürē alır, vur bakam gayayı, goca dağı aşacak_emme su aşmış_ olması **lâzim**. (AİA, 58/36)
3. bi yaşına girmesi **lazım** keçiler kızu da olur (EİYA, II/13/106)

vi. mecbur ~ mecburi ~ mejbür ~ mecburen ~ mecbur ol-

Tümcelerde aktarılan avcılık uygulamaları, hayatın devam etmesi için yapılması gerekli birtakım eylemler, *mecbur* sözcüğü ile birlikte gereklilik meydana getirmiştir.

1. ō ārkadaki işeyi bu kekeçle açarıS, çaparlı kekeçle, **mecburen** o şapka gibi bznö genişleceK, zillē dakılceK (AMA, 17.140)
2. **mecbur** bakardım (EİYA, I/19/104)
3. yatan da çekiniyo ileri gidiyo, geri gidiyo eme e **mecbursun** (EİYA, I/30/47)
4. sōna ğarı götdü dē orda **mejbür** bakdı (EİYA, II/05/83)
5. **mecburen** çalışıcık (EİMA, I/92.60)
6. **mecbur** kaçıcak. (EİMA, I/108.24)
7. **mecbur** ālıcak. (EİMA, II/34.59)
8. burlāda tavşan doñuz her şey vādır yâni bu dālarda bulunan āvcısın sen ne gelirse atmak **mecburisin** (BİA, 22/46)
9. yārdımcısı ōlan hātda tādille bile gelēmiyō **mēcbur** ōkulda bēkliyō demīrtaş ħ bi dene filim (BİA, 123/31)
10. ikinciye giTdi gine dili dönmedi en sona **mecbur**oldu şiy, sandī yaPdı. (AİA, 111/78)

vii. mutlaka

Aşağıdaki tümcelerde günlük yaşamdan bahseden durumlar ele alınmıştır. Dolayısıyla tümcelerde *mutlaka* sözcüğü gereklilik anlamı oluşturmuştur.

1. **mutlaħa** ad dinilecek bi şī kħşdür_ālīniñ ğızı didim miydi herkez biliyi. (AİA, 109/22)
2. bilmī ki aynı şey de ōle kħy de ōle **mutlaħā** bi lāb_olacaħ. (AİA, 109/24)
3. dayĠme yāsđık dēriz ħnnādan ōlurdu işde ōle şēler hāsırımız vārdı tabi ħ **mutlakā** bēllidi yāne (BİA, 90/37)
4. **mūtlakā** dede lāzım olurmuş burdan kitdi ħ kemālpaşanıñ Kabilbaba kövü burası işde (BİA, 118/35)
5. **mutlakā** vardır yâni āyilelē zaten ēskiden bir arada yâni aşşā yukarı üç āyile dört āyile bir (BİA, 156/4)

6. biz küçükken vaktimizi meseîâ okula giderdik okuldan geldimizde **mutlakâ** dërsimizi (BîA, 156/16)

viii. ne olursa olsun

Tümcelerde inanç duygusu, köy yaşamındaki harmanda yapılan uygulamalara ait detaylar mevcuttur. Dolayısıyla *ne olursa olsun* sözü tümcelerde gerekli olma durumunu ifade etmiştir.

1. işde yaşadı_ıñız müddeTcê **ne olursa olsun** inancınızı ğaybetmeñ. (EîMA, I/6.136-137)
2. illâ ki **ne olursa olsun**_ekmeg_elimde (EîMA, I/50.49)
3. zebzemizi misirimizi **ne olursa olsun** kendimiz üredirdiK. (EîMA, I/115.58)
4. **ne olursa olsun** bi ħnnarı bâlâriz bâlâdik mı ħnnarı tōplâriz yığâriz yığın yaparız hâmana (BîA, 105/37)
5. **ne olursa olsun**, orağ yapılır, satır yapılır. (KîA, M112/15)

ix. şart koy-

Tümcedeki *şart koyma* ifadesi ile söz kesme olayının düğünün ön aşaması olma durumu aktarılmıştır. Dolayısıyla bir gereklilik durumu söz konusudur.

1. kësilsin söz kësilir buñu na zamana dñn yâpabiliriz ħna **şart kōlar** araya âltay (BîA, 70/11)

x. şartıyla

Tümcelerde yemek yapma ve tarla sürme ile ilgili hususlar aktarılmıştır. İlk bakışta *şartıyla* ifadesi sanki bir zorunluluk belirtiyor gibi görünse de herhangi bir yasal yaptırım veya otorite söz konusu olmadığı için tümcelerde gerekli olma durumunu belirtmiştir.

1. güzêlce çekildiKden sōra gıyması gavrulurdu, çoK güzel hiç suyu galmamĠK **şartıyla** onnar bñle çinkō tabaKlara dökülür gangar yapılırdı, yani tabağın içine dondurulurdu (AMA, 13.95)
2. êki tânesi var ya ħnnar êfendin hêr gün ôdaya gêmek **şartıyla** köüñ hem ħndan sona (BîA, 86/12)
3. traġtör yoġkên tek pulluğulâ tek pulluğulâ tohum saçılıyordü, bñ gide gele gide gele sırım diler gibi günde bi dönüm veyât yarım dönüm aralama **şartıyla** atlarla öküzüle neyse onlarî ben pek şitmiyorum yâ, az şittim, gördüm onları bën. (KîA, M027/10)

xi. zorunda ~ zorunda kal-

Zorunda ve *zorunda kalmak* ifadeleri tümcelerde dışsal bir otorite oluşturmadığı için gerekliliği meydana getirmiştir.

1. sormağ **zorundayım** (EîYA, I/27/37)
2. konuşma sormağ **zorundayım** da ondan yâni. (EîYA, I/27/42)
3. hastaydı yatayodu yatalağ_olunca oğuldan almağ **zorunda ğaldı**. (EîYA, I/10/11)
4. gelmek **zorunda ğaldık**, geldim, benim ğulâmdan duTdu. (AîA, 9/31)

2. 1. 2. Biçimbirimsel Gereklilik İşaretleyicileri

i. - {Ø}

Aşağıdaki tümcelerde çoğunluğu Tarsus ağzına ait olan atasözü ifadeleri ile insan hayatını düzenleyen ve yapılması isteğe bağlı olan hususlar aktarılmıştır. Bu bağlamda sıfır biçimbirim ile biçimbirimsel gereklilik meydana getirilmiştir.

1. Al malın iyisini, **çekme** kaygısını. (TA, 70)
2. Anadan evvel ahıra **girme**. (TA, 70)
3. At **ver**, dost **al**; kız **ver**, düşman **al**. (TA, 71)
4. **Azma uzma**, kendi mezarını kendin **kazma**. (TA, 71)
5. Gurbete kız **verme** yiter gider, denize taş **atma** batar gider. (TA, 73)
6. beş dagga arasında o d' diğim şeleri **isTe** (AMA, 7.66)
7. gelecâseñ ilimonu **unutma!** (NYA, 40/15)

ii. - {mAll}

Çetin (2011, s. 27), Türkiye Türkçesinde asıl biçimbirimsel gereklilik işaretleyicisinin -{mAll} olduğunu belirtmiştir.

Tarsus ağzına ait olan 1. tümcedeki atasözünde bireyin uygulaması gerekli olan bir davranıştan bahsedilmiştir.

1. Sofrada elini, mecliste dilini koru**malısın**. (TA, 75)
2. gaynar gazanğ **atmalī** (AMA, 3.103)

iii. -{mAzsAη}... - {Ø}

Köy yaşamına ait bir unsur olan bostan bakımından söz edilen tümcede biçimbirimsel bir gereklilik mevcuttur.

1. bi bosdan, bosdanı dikersin suyunu fazla **vermeSsen**, çapalama**Ssan** o bōsdan köken fazla **yaşar** (DEYA, II-27.2)

iv. - {(I/A)rIsAη}...-{(A)sIyA}

Tümcede biçimbirimsel gereklilik ifadesi vardır.

1. ālpaslana **verisen** afıyşn cızasıya, bēşirliye **verisen** dēve gelesiye deve gonyğya duza gidiy āydına incire yemişe gidiy, çürüklüye **verisen** tilki vurasıya veresi bele paralar (DEYA, I-47.11)

v. -{(U)ñ}

Tümcelerde biçimbirimsel yolla gereklilik ifadesi oluşturulmuştur.

1. iKiñiz bi güzēl gonuşuñ (AMA, 10.132)
2. bā da büyüK, baççe, ağeş elmā topleyiñ (AMA, 25.280)

2. 2. Zorunluluk

Konuşucunun dinleyiciye aktardığı eylemi yapmak zorunda bırakan durumun dile yansıyan yapılar ile ortaya çıkması zorunluluğu oluşturur. Kamacı Gencer (2022, s.

800), toplum ve bürokrasi - hukuk unsurlarının sırasıyla zayıf ve güçlü zorunluluk meydana getirdiğini vurgulamıştır. Corcu Gül (2005; 2006, s. 109) ise zorunluluğun uygulama alanlarını *yasa, kanun, otorite sahibinin getirdiği zorunluluk, dinî kurallar* olarak aktarmıştır. Demirel (2021, s. 71) de Corcu Gül ile aynı görüştedir.

Bybee vd. (1994), zorunluluğu *konusucu odaklı kiplik* türü olarak tanımlarken Palmer (2001) gerekliliği de zorunluluk ile aynı kategoride değerlendirmiştir.

Bu çalışmada zorunluluk incelenirken yukarıda belirtildiği gibi toplum kurallarını oluşturan ve bu kuralların uygulanmasını sağlayan dış otoritelerin varlığı göz önüne alınarak tümceler tetkik edilmiştir. Bireylerin eylemin gerçekleşmesini zorunlu kıldığı durumlar, zorunluluk başlığına dâhil edilmemiştir.

2. 2. 1. Sözlüksel Zorunluluk İşaretleyicileri

i. gerek

Hıdırellez geleneği, dinî unsurları da içinde barındıran bayram niteliğinde bir kutlamadır. Dolayısıyla bunun sonucunda yapılan birtakım uygulamalar dış otoriteden kaynaklanan bir durumu oluşturduğu için tümcede zorunluluk ifadesi mevcuttur.

1. şimdi hıdırellezde şöyle bir inancımız, tâ ilerden gelme bir inancımız, göreneklerimiz dedelerimizden dolayâ baharın ilkbahar yurduna bi yaylaya çıkarız döl alma için veyât orda malımızı yazlatma için, davar göyun yazlatma için, orda hi bkgün hıdırellez günü, ayıñ kaçına geliyor acaba, yirmi, beşinc_ayıñ yirmi yedisi filan olması **gerekir**. (KİA, MO53/5)

ii. mecbur ~ mecbur ol-

Tümcelerde evlilik, hemşehrilik ilişkisi gibi Türk gelenek ve görenekleri ile ilgili konulara ait anlatımlar yer almaktadır. Dolayısıyla aktarılan ifadelerde toplumsal âdetlerin birey dışı bir durum oluşturarak yapmak zorunda bırakılan birtakım uygulamaları meydana getirdiği için *mecbur* sözcüğü, tümcelerde zorunluluk ifadesini karşılamıştır.

1. yaşını geçersē meselē gızıñ da gönlü olmassā öluna teslim ederseñ **mecbur olarak** gönlü olur yanī. (KİA, M106/90)

2. nevşehirlisin, **mecbursun** göreviñ (EİYA, II/01/140)

3. bi de yanna vardım, benim_ayarım deyil_emme galan **mecbur_olduğ_almıya**. (AİA, 73/176)

iii. mecburiyet

Bu tümcede bir minibüs şoförünün ayakta yolcu alması sonucu polise şikâyet edilmesi meselesi aktarılmıştır. Dolayısıyla burada otorite tarafından uygulanan yaptırım söz konusu olduğu için tümcede zorunluluk ifadesi mevcuttur.

1. ayakda yolcu almak **mejbüriyetinde** galyoz ve polislerē şikâyed_oluyo. (AİA, 23/5)

iv. muhakkak

Aşağıdaki tümcede dinî bir ritüel olan dua etme eyleminden söz edilmiş ve bu eylemi gerçekleştirirken mutlaka yapılması gereken bir durumun varlığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla *muhakkak* sözcüğü tümcede zorunluluk ifadesi meydana getirmiştir.

1. bizler duva ‘ dēken onu d‘ meK İazım **mu_aggaK** (AMA, 7.39)

v. mutlaka

İlk tümcede Karaman ilindeki köylerde uygulanan düğün âdetleri hakkında bilgi verilen bir kesit aktarılmıştır. Dolayısıyla dışsal bir otorite söz konusu olduğu için tümcede zorunluluk ifadesi hâkimdir. İkinci tümcede, eski zamanlarda köydeki delikanlıların sözcüsü olarak tanımlanan delikanlı başı kavramı, toplumsal bir gelenek göreneği temsil ettiği için dışsal bir otoriteyi işaret ederek tümcede zorunluluk meydana getirmiştir.

1. dāmādīn **mutlaka** bķ_n_ādār öleydi yani. (KİA, M011/95)

2. **mutlakā** şimdi de var dēliĀanlı başı dēliĀanlının bēlirli bi parası olur her dūnde bi para ālır (BİA, 81/23)

2. 2. 2. Biçimbirimsel Zorunluluk İşaretleyicileri

i. -{mAzsIn}

Tümcede Bursa ilinde eski zamanlarda olan delikanlı başının görevlerinden bahsedilmiştir. Eski zamanlarda köydeki delikanlıların sözcüsü olarak tanımlanan delikanlı başı kavramı, toplumsal bir gelenek göreneği temsil ettiği için dışsal bir otoriteyi işaret ederek tümcede zorunluluk meydana getirmiştir.

1. şindi deliĀannının görevleri izin~alırsın meselâ sen bi yere gitçen körevli hana meselâ görevi nerē gitçen fılan fılan yere gitçem bāška tareva **gidemēssin** izinsiz (BİA, 142/25-26)

ii. -{sA}

Tümcede dinî inançtan kaynaklanan bir durum ele alınmıştır. Bu bağlamda tümcede dışsal bir otoriteden gelen bir zorunluluk söz konusudur.

1. haccīn farzı üç; biri ihram, biri arafat, biri kábeyi tavaf hePsi bū, buñlarıñ biri noKzan^oolursa hac^oölmaz. (AMA, 7.145).

2. 3. Buyurum

Palmer (2001, s. 80)'a göre yönlendiricilerin en etki yaratanı buyurum kipliğidir. Usta (2016, s. 322-325), bir ifadenin buyruk olabilmesi için emir alan ve emir veren kişilerin yanında *istek bileşeni*, *buyrum gücü*, *eylem-emir uyumu* ve *emir-fayda ilişkisinin* olması gerekliliğinden bahseder. Kamacı Gencer (2018, s. 65), Türkçe alanyazınında *buyurum* ve *gönüllülük-istek*, *dilek*, *gereklik* kavramlarının birbirine çok yakın olarak ele alındığını aktarmıştır.

2. 3. 1. Sözlüksel Buyurum İşaretleyicileri

i. buyrultu

Sözlüksel işaretleyici olan *buyrultu*¹ adı buyurum ifade etmektedir. Tümcedeki konuşucunun karşı tarafın bir eylemi gerçekleştirmesi için emir niteliğinde ifade ettiği yapılar buyurumu meydana getirmiştir.

1. **buyrultuyu** vermeSseñ def_ol diyeceksiñ diy (DEYA, I-39.28)

ii. buyur-

Buyur- eylemi tümcelerde buyurum anlamını karşılamaktadır.

¹ Buyruk, irade, görevlendirme belgesi (Uysal, 2012, s. 432).

1. davıda dedim ki sesini eyi dikkat et, hâlim dedim, **buyur** emmi dedi. (KİA, M052/5)
2. hah, **buyur**, başğa. (AİA, 102/82)
3. bize yumus **buyurullardı** git su getir diyi, gider su getiridik. (AİA, 112/42)
4. çekeris ha **buyuruñ** önü da bişîdik (BİA, 105/33)

2. 3. 2. Biçimbirimsel Buyurum İşaretleyicileri

i. - {Ø}

Aşağıdaki tümcelerde sıfır biçimbirim ile buyurum ifadesi oluşturulmuştur.

1. bilal bey, şürda daş var, burunğaya **daşı** (DEYA, I-19.7)
2. **sus** bē ehteyar felan deme, ölur. (DEYA, I-18.38)
3. elif **getir** de baħalım bebē bi, bu sēmiyi bu sēmiyi (DEYA, I-43.24)
4. zeki **git**, de gidiñ baħam berāber gidiñ. (EİYA, I/08/87)
5. iki satır ossun mektup **göndē** (UİA, I-2/1)
6. hadi yavrım gitdiñ yoldan **gelme** (UİA, I-2/95)

ii. -{(I⁴)ñ}

Tümcelerdeki konuşucunun karşı tarafın bir eylemi gerçekleştirmesi için emir niteliğinde ifade ettiği yapılar buyurumu meydana getirmiştir.

1. eliñizi de bir güzēl **zürün** öf. (DEYA, I-48.3)
2. vardım allahıñ emriylen, peygamberiñ ğavliylen dedim benim öluma ğızıñızı **verin** dedim (DEYA, I-28.11)
3. kzlere öm beşer yirmişer verelim şu üş beş köye bitsin güzün **gelin alıñ** (DEYA, I-47.9)
4. hadi ğāli **ġidiñ** dedi ātten ğeliken gene ħnnara biz bi ēlē ālıvarıyoz (BİA, 137-75)
5. būññarıñ tuttuyolā buba bizi evlendir ölüm **ġidiñ** para **Ķazanıñ** gelin sizi evlendirim diyo (BİA, 63/28)
6. insan ğitmecek hacıya eđer ħndān sona gideceg ōlsañız ğēñç **ġidiñ** ğēñç ētiyarlā ħrlāda (BİA, 125/34)
7. hadi **ġidiñ daġılıñ** dērdi bi dovā yāpberidi dolaşırlā ēv ēv işde ne varısa ēvlēde şēkerdir (BİA, 128/22)
8. hepimize böledi hadi ğāli **ġidiñ** dedi ātten ğeliken gene ħnnara biz bi ēlē ālıvarıyoz (BİA, 137/75)

iii. -{sUn}

Tümcelerdeki konuşucunun karşı tarafın bir eylemi gerçekleştirmesi için emir niteliğinde ifade ettiği yapılar buyurumu meydana getirmiştir.

1. fırında pişiri. bizim ekmeğlerimizi **ġelsin** ... de bağ bi. biz öle yaparıS. (EİMA, I/3.55)
2. orta yērine bi ataş **yağarsın** (DEYA, II-16.3)

3. anām menīm sandī ıǵımī yollāsīn (DEYA, I-36.29)

2. 4. İzin

Özgül (2023, s. 135) tarafından “Zorunluluk anlam alanının zayıf bir sürümü olan ve konuşurun kılıcıya verdiği ya da kılıcının muhatabından istediği onayları içeren kiplik.” olarak tanımlanan izin kipliğini Palmer (2001, s. 89), iznin yükümlülük kapsamında kullanıldığında olasılık anlamının da ortaya çıkmasına sebep olabileceğini belirtirken Nuyts (2006, s. 9), zorunluluk - istek ile izni aynı bağlamda kabul ederek ilişkilendirmiştir. Bybee vd. (1994) ise iznin fiziksel ve sosyal koşulları da ihtiva ettiğini aktarmışlardır. Kerimoğlu (2018, s. 37), izin ifadelerinde dış etkinin mühim olduğunu belirtmiştir. Yükümlülük kipliğini edimsel olarak kabul eden Frawley (2009, s. 422-424), yükümlülük türü olarak belirttiği izin kipliğini zorunluluğun zayıf bir türü olarak tanımlamıştır.

2. 4. 1. Sözlüksel İzin İşaretleyicileri

i. izin al-

Tümcede durumu aktaran kişi, eylemi gerçekleştirecek olan bireyin muhatabından onay istediğini belirtmiştir.

1. şindi deliğannının görevleri **izin alırsın** meseâ sen bi yere gitçen körevli (BİA, 142-25)

ii. izin iste-

Tümcedeki kılıcı, muhatabından onay isteyerek tümcede izin anlamını meydana getirmiştir.

1. sora sora getmişlê pâdişâ bulmuşlar, pâdişâñ huzuruna çıkmek için adamlarından **izin istemişler**, pâdişâñ huzuruna çıkmışlâr, o ne dëyoñ ölüm demiş pâdişâh. (AMA, 16/115)

iii. izin ver-

Tümcelerdeki muhataplar, üst bir otorite tarafından onay alarak tümcelerde izin kipliği ifadesini oluşturmuşlardır.

1. hav olur mevsiminde av yapâlar yâni şindi yasaklandı yasaklandi zâman devlet **izin veriyö** ava gidiyolar yâni (BİA, 22/45)

2. öle irât êtdim tam üş senede yeday **izin virdiler** bana yeday şimdi tōrun var ankarada âsker (BİA, 52/32)

3. yâptı yânê iki sefer yâtlı alla **izin verdi** (BİA, 116/60)

2. 4. 2. Biçimbirimsel İzin İşaretleyicileri

i. -(y)A+bil-

Aşağıdaki tümcelerde konuşurun kılıcıya verdiği onay doğrultusunda izin kipliği meydana gelmiştir.

1. onuñ yâzdı yâni kitaba yâzdı da ya **ohuyabilir**, ben toplamadım yâni ben hepisini dâıtdım. (DEYA, I-51/30)

2. bâzı çobanın habarı ölür **alabilisen** âlısın (BİA, 3-56)

3. oradan bûday **tâşyabilirsın** burada sâtarsın kendin yirsın (BİA, 69-37)

4. muarrem dedeyi de **sayabilirsın** (EİYA, I/18/58)

5. da bole бүкериз, şuraya ne gorseñ gō, içersine pēnir mi gōceñ, gıyma mı gōceñ ne gōceKsen, ısPanaK mı gavırıP gōceñ her şey_oolabilir. (AMA, 30/165)

ii. -(y)A+bil-Ir mI?

Tümcede, soru yoluyla izin ifadesi oluşturulmuştur.

1. kalksam **yapabilir miyim** senin tarifinle? (EİYA, I/13/327)

iii. -(A)r -sAñ... Ø / -(A)r -sA... -sIn / -(A)r-sA...-In

Tümcelerde konuşurların izin verme durumunu gerçekleştirmeleri dolayısıyla izin kipliği meydana gelmiştir.

1. arabıynan **gidersen** git. (EİMA, I/74.49)

2. **giderse gitsin** kiracıyı çıkardım. (EİMA, I/131.59)

3. **ne yaparsanız yapın**, bennen onnar ilgisi yoñ, onnar virgi şisi, gāçañ. (AİA, 1/26)

Sonuç

Yükümlülük işaretleyicileri, sözlüksel ve biçimbirimsel olmak üzere iki başlıkta incelenmiş ve bu işaretleyicilerin Batı Grubu Ağızlarındaki örnekleri, seçilen metinler taranarak tanıklanmıştır. Bunun sonucunda gereklilik, zorunluluk, buyurum ve izin ulamlarının tümüne uygun örnekler tespit edilmiştir. İşaretleyiciler, işlevlerine göre sınıflandırılmış ve tabloda hangi ağızda kaç kez geçtikleri gösterilmiştir.

İncelenen on ağızda en fazla kullanılan yükümlülük kipliği türü, gereklilik (60) olmuştur. En az kullanılan yükümlülük kipliği ise zorunluluk (10) kipliğidir. Bunun sebebi, gereklilikte içsel otoritenin; zorunlulukta ise dışsal otoritenin ön planda olması olabilir. Ağız derlemelerinin yapıldığı sahalarda köy, kasaba gibi küçük yerlerden oluşması, içsel otoriteye (istek, alışkanlık, dünya görüşü vb.) olan bağlılığı artırdığı için gereklilik kipliği de buna bağlı olarak sayısı en fazla olan kiplik türü olmuştur.

Tablo 1: Batı Grubu Ağızlarındaki Sözlüksel Yükümlülük İşaretleyicileri

Yükümlülük İşaretleyicileri											
İşlevler	Sözlüksel İşaretleyiciler	Eser Kısaltmaları									
		AMA	AİA	BİA	DEYA	EİMA	EİYA	KİA	NYA	TA	UİA
Gereklilik	gerek	0	0	3	0	0	0	3	0	0	0
	illa~illaki	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0
	kati~katiyen	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0
	kesinlikle	0	0	2	0	0	0	1	0	0	0
	lazım	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0
	mecbur~mecburi~mejbür~mecburen~mecbur ol-	1	1	2	0	3	3	0	0	0	0
	mutlaka	0	2	4	0	0	0	0	0	0	0
	ne olursa olsun	0	0	1	0	3	0	1	0	0	0
	şart koy-	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
	şartıyla	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0
zorunda~zorunda kal-	0	1	0	0	0	3	0	0	0	0	

Zorunluluk	gerek	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
	mecbur ~ mecbur ol-	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0
	mecburiyet	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	muhakkak	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	mutlaka	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0
Buyurum	buyurultu	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
	buyur-	0	2	1	0	0	0	1	0	0	0
İzin	izin al-	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
	izin iste-	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	izin ver-	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 2: Batı Grubu Ağızlarındaki Biçimbirimsel Yükümlülük İşaretleyicileri

Yükümlülük İşaretleyicileri											
İşlevler	Biçimbirimsel İşaretleyiciler	Eser Kısaltmaları									
		AMA	AİA	BİA	DEYA	EİMA	EİYA	KİA	NYA	TA	UİA
Gereklilik	-{Ø}	1	0	0	0	0	0	0	1	5	0
	-{mAlI}	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
	-{mAzsAη}... -{Ø}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
	-{(I/A)rIsAη}... -{(A)sIyA}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
	-{(U)n̄}	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zorunluluk	-{mAzsIn}	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
	-{sA}	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buyurum	-{Ø}	0	0	0	3	0	1	0	0	0	2
	-{(I4)η}	0	0	5	3	0	0	0	0	0	0
	-{sUn}	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0
İzin	-(y)A+bil-	1	0	2	1	0	1	0	0	0	0
	-(y)A+bil-Ir mI?	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
	-{(A)r -sAη}... Ø	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
	-{(A)r -sA... -sIn	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
	-{(A)r-sA...-Iη}	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Eser Kısaltmaları

Afyon Merkez Ağızı: **AMA**

Ankara İli Ağızları: **AİA**

Bursa İli Ağızı: **BİA**

Dinar ve Evciler Yöresi Ağızı: **DEYA**

Eskişehir İli Manav Ağızları: **EİMA**

Eskişehir İli Yörük Ağızları: **EİYA**

Karaman İli Ağızları: **KİA**

Nevşehir ve Yöresi Ağızları: **NYA**

Tarsus Ağızı: **TA**

Uşak İli Ağızları: **UİA**

Kaynakça

- Akca, H. (2009). *Ankara İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Arslan, M. (2019). Yükümlülük Kipliği ve Klasik Türkçe Tıp Metinleri İlişkisi. *RumeliDE Dil Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 612-638.
- Boz, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağzı (Dil Özellikleri- Metinler- Sözlük)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bybee, J. vd. (1994). *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, And Modality In The Languages of The World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Corcu Gül, D. (2005). Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAlI'nın Anlamsal İç Yapısı. *Dilbilim Araştırmaları*, 16, 1-17.
- Corcu Gül, D. (2006). Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlarının Anlam Yapısı Üzerine. *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 101-114.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. USA: Blackwell Publishing.
- Çetin, O. A. (2011). Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipliği. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Demirel, M. V. (2021). *Dilde Zaman, Görünüş ve Kip/Kiplik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğru, F. (2022). *Eskişehir İli Manav Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. *Dil Dergisi*, 141, 55-66.
- Frawley, W. (2009). *Linguistic Semantics*. New York: Routledge.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri – Metinler – Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kamacı Gencer, D. (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Kamacı Gencer, D. (2022). Toplum Dilbilimsel Kategoriler Olarak Türkçede Gereklilik ve Zorunluluk. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 796-806.
- Karabulut, F. ve Kazanlar Ürkmez, E. (2020). Türkçede Yükümlülük Kipliğinde “İstek” Unsuru: Palmer Modeli Temelinde Bir Analiz. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(23), 73-84.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2018). *Kiplik ve Kip*. Ankara: Pegem Akademi.
- Koçak, A. T. (2010). *Tarsusi Tarsus Ağzı Üzerine Bir İnceleme*. Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1977). *Neşehir ve Yöresi Ağızları Ses Bilgisi*. Ankara: Erol Ofset ve Matbaacılık.

- Koşumcu, S. (2023). Eski Anadolu Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Risâletü'n-Nushiyye Örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 577-595.
- Nordström, J. (2010). *Modality and Subordinators*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Nuyts, J. (2006). Modality: Overview and Linguistic Issues. *Modality* (ed. W. Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Özgül, L. (2023). *Kemal Tahir'in Esir Şehir Üçlemesinde Kiplik Kategorilerine Anlambilimsel Bakış*. Doktora Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sert, G. (2019). *Eskişehir İli Yörük Ağzları (Dil İncelemesi – Metinler – Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, H. vd. (2019). *Bursa İli Yerli Ağzı*. Bursa: Star Matbaacılık.
- Usta, Ç. (2016). Üçüncü Kişiye Emrin Semantiği. *Bilig*, 77, 319-338.
- Uysal, B. (2012). *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Uysal, İ. N. (2009). *Karaman İli Ağzları ve Anadolu Ağzları Arasındaki Yeri*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Van der Auwera, J. Ve Plungian, V. A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistics Typology*, 2, 79-124.
- Von Wright, G. (1951). *An Essay in Modal Logic*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.